

19. Шалобудов В. М. Підсумки обробки нумізматичних знахідок з Нижнього Присамар'я / В. Н. Шалобудов // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – Вип. 15. – Д., 2007. – С. 214–226.

20. Шалобудов В. М. Нові знахідки монет XVII ст. на території посаду Богородицької фортеці / В. М. Шалобудов // Перлини козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця : [темат. зб.]. – Д., 2008. – С. 107–109.

21. Шуст Р. М. Литовська монета на грошовому ринку західноукраїнських земель XVI–XVIII ст. / Р. М. Шуст // З історії стародавності і середньовіччя. Вісник Львівського університету. – Вип. 24. – Львів, 1988. – С. 105–113.

22. Sear D. R. Byzantine coins and their valves / D. R. Sear. – London, 1994.

Надійшла до редколегії 05.11.2010

УДК 902/904(477)

А. С. Струкуленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДНІПРОВСЬКОМУ НАДПОРІЖЖІ

Розглянуто діяльність Орджонікідзевської новобудівної експедиції Інституту археології НАН України з дослідження скіфських курганів півдня Дніпропетровської області.

Ключові слова: археологія, новобудівна експедиція, скіфи, кургани.

Рассмотрена деятельность Орджоникидзевской новостроечной экспедиции Института археологии НАН Украины по исследованию скифских курганов юга Днепропетровской области.

Ключевые слова: археология, новостроечная экспедиция, скифы, курганы.

The author considers activity of Ordzhonikidze new-building expedition of the Institute of archaeology of the National academy of science of Ukraine on excavation of scythian burial mounds in the south of Dnipropetrovsk region.

Key words: archaeology, new-building expedition, Scythians, burial mounds.

Вивчення археологічних пам'яток на території Дніпровського Надпоріжжя має майже 150-річну історію. Вдалі розкопки І. Є. Забеліним скіфських «царських» та аристократичних курганів на півдні колишньої Катеринославської губернії сприяли утвердженню уявлень про розташування саме тут легендарного Герроса часів Геродота, що значною мірою підвищувало зацікавленість дослідників у по-

шуку та розкопках нових пам'яток. Не уникнув цього і відомий дослідник запорозьких старожитностей та археолог Д. І. Яворницький. З його ім'ям пов'язані розкопки декількох скіфських курганів, з котрих найбільший інтерес являють Баби і Розкопана Могила, що знаходились неподалік від м. Апостолове, с. Михайлівка на р. Кам'янка та ст. Жовтокама'янка [див. 3].

Таке розташування дає підстави для включення їх до обширного могильника – Кам'янського курганного поля, відкриття котрого пов'язане з ім'ям Б. М. Мозолевського – керівника Орджонікідзевської експедиції Інституту археології АН України, яка зробила великий внесок у археологічне вивчення півдня Дніпропетровської області. Нею з 1969 р. в Нікопольському та Апостолівському районах на замовлення Орджонікідзевського гірничо-збагачувального комбінату здійснювалися охоронні розкопки численних курганів скіфських некрополів, яким загрожувало руйнування в процесі видобування марганцевих руд відкритим (кар'єрним) способом [6–8; 11; 13–16; 19–22; 29–39]. Найбільш повно та докладно діяльність експедиції висвітлена у праці «Кургани скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы)» [9], підготовленій до друку її сучасним керівником С. В. Полінім¹ за авторськими матеріалами та задумами багаторічного керівника експедиції Б. М. Мозолевського.

У вступі до книги дана оцінка робіт експедиції, з якою не можна не погодитися: «Раскопки курганов в районе г. Орджоникидзе на территории Орджоникидзевского ГОКа, ведущиеся... экспедицией Института археологии НАН Украины почти 40 лет, вписали яркую страницу в историю развития украинской археологии... Практически полное исследование курганов низовьев междуречья Соленой и Чертомлыка позволяют восстановить историю освоения и хозяйственной эксплуатации этой территории... Раскопки ряда курганов в районе г. Орджоникидзе привели к подлинным научным открытиям... послужили основой для написания ряда разделов трехтомной «Давньої історії України» і «Етнічної історії давньої України» [9, с. 7].

За період 1969–1992 рр. експедицією було досліджено 144 кургани, що містили 832 поховання, у тому числі: 34 – доби енеоліту, 326 – ямних, 180 – катакомбних, 46 – культури багатопружкової кераміки, 53 – зрубних, 21 – кіммерійське, 119 – скіфських, 12 – сарматських, 14 – пізньосередньовічних і 27 – невизначеної приналежності [9]. У 1970 р. поблизу с. Нагірне експедиція дослідила так звану Хомину Могилу, в якій було відкрито три послідовних скіфських поховання у катакомбах. У центральному з них у нішах вхідної ями відкрито поховання двох коней із срібними прикрасами вузди фракій-

¹ Очолює експедицію з 1994 р.

ського стилю. У першій впускній гробниці було знайдено рештки поховання та інвентар: більше ста дрібних золотих виробів, срібні фіала та кілік, пастові намиста. У камері другої впускної гробниці при похованні підлітка знайдено набірний пояс із срібних платівок, сагайдак зі стрілами, вістря списів, жертовна їжа, а в ніші – супроводжуюче поховання коня із вуздуою з залізними прикрасами [9; 16].

Однак справжньою науковою сенсацією стали розкопки у 1971 р. скіфського царського кургану «Говста Могила» висотою 8,6 м та діаметром 60 м [12]. У дослідженнях кургану брали участь співробітники ІА АН УРСР: Є. В. Черненко, С. І. Круц, Н. П. Зарайська, Г. С. Ковпаненко, Г. Л. Євдокимов, А. Н. Загребельний; від інших наукових установ В. І. Бібікова (Інститут зоології АН УРСР), Р. Ролле (ФРН, Геттінгенський університет), Г. А. Дерев'янка (Орджонікідзевський народний музей), а також шахтарі та багато з мешканців м. Орджонікідзе. Курган оточував глибокий рів, заповнення якого насичували залишки тризни – уламки амфор та кістки коней, диких кабанів і оленів, що групувалися в одинадцяти скупченнях, кожне з яких, на думку Б. М. Мозолевського, залишив певний родоплемінний колектив, присутній на тризні [24]. Під насипом були відкриті 2 гробниці – основна центральна та бічна впускна. Перша з них супроводжувалася двома кінськими могилами, у кожній з котрих знаходилося по троє коней у золотих або срібних вуздечних наборах. Окремі поховання двох «конюхів» інвентарю не мали, третього ж супроводжували золота гривна, залізний браслет і сагайдачний набір стріл із двома ножами. Пограбована в давнину центральна гробниця складалася з вхідної ями, двох господарських ніш і поховальної камери, біля входу в яку лежав скелет слуги. В камері серед решток зруйнованого грабіжниками скелета небіжчика були знайдені уламки від бойових поясів, залізного панцира, залишки зброї та понад 600 золотих прикрас від одягу. В неоткнутому грабіжниками вході-дромосі знаходилися 2 бронзові посудини, триручна амфора, меч з золотим руків'ям та піхвами, золоті прикраси нагая та унікальна золота пектораль, що належить до найвищих проявів античного мистецтва [23]. «Усе її поле було поділене на три місяцеподібні яруси за допомогою витончених порожнистих трубок, що становили каркас виробу. Нижній і верхній яруси заповнювали скульптурні композиції, середній оздоблювався насиченим рослинним орнаментом, закріпленим на плоскій платівці. Увесь витвір до найменшої деталі виготовлено із золота 958 проби, що має чистий сонячний колір» [24, с. 161]. Згодом у монографії «Скіфський степ» Б. М. Мозолевський так напише про свою знахідку: «Я знайшов її, розчищаючи долівку підземелля 21 червня 1971 року о 14 годині 30 хвилин. Моя фантазія виявилася надто убогою, щоб увявити собі щось подібне до розкопок; я впевнений, що не тільки моя. Тепер, коли

все позаду, легше повірити в містику, аніж у те, що грабіжники справді могли недогледіти такий скарб: варто було їм простягнути руку ще на десять сантиметрів – і пектораль для людства назавжди була б втрачена» [24, с. 158].

Непограбована бічна гробниця належала знатній скіф'янці та її малолітній дитині. До катакомби глибиною 6,2 м вели дві вхідні ями, перекриті дерев'яними колесами від поховального воза. Одежа небіжчиків була густо обшита золотими бляхами, серед особистих прикрас присутні золоті гривни, персні, браслети, сережки, підвіски та ін. За головою жінки знаходилися глиняний, срібний і скляний посуд, великий набір пастового намиста та різних туалетних речей. У невеликій господарській ніші було знайдено бронзовий казан та рештки жертовної їжі. Знатних померлих супроводжували четверо слуг у супроводі бідного інвентарю. На підставі античної кераміки та інших матеріалів Товста Могила датується сер. IV ст. до н. е., займаючи проміжне положення між курганами Солоха та Чортомлик, у чому полягає її головне значення як джерела з історії Скіфії [23].

Серед найважливіших пам'яток, досліджених експедицією, слід відзначити також Чабанцеву Могилу (1972 р.) та аналогічний їй за конструкцією Малий Чортомлик (1979 р.). В останньому, не дивлячись на подвійне пограбування, були знайдені численні залишки супроводжувачого інвентарю багатого жіночого поховання, що датується часом не пізніше за першу половину IV ст. до н. е. [4; 15]. У 1973 р. була досліджена Перша Завадська Могила (с. Гірницьке), яка містила аристократичне військове поховання V ст. до н. е. На думку Б. М. Мозолецького, її поховальний обряд якнайповніше відповідав опису, наведеному Геродотом. На вході до підбою стояли 5 дерев'яних чаш із золотими накладками, на котрих зображені олені, орли, що терзають рибу тощо. В двох кінських могилах знайдені вуздечні набори з бронзи зі слідами сріблення [5]. Найбільший курган групи Завадських Могили – Соболева Могила – досліджувався у 1991-1992 рр. У ньому було виявлено непограбоване поховання скіфського жерця, з якого походять майстерно виконані срібні кубки, ритон, кіліки, золоті прикраси горита [1; 9].

У 1974-1975 рр. у кургані Драна Кохта (с. Жовтокам'янка) Б. М. Мозолецьким було досліджено унікальний для Скіфії кам'яний склеп із вапнякових плит, споруджений у катакомбі. Отримано нові дані зі скіфської курганної архітектури, конструкції підземної поховальної споруди і в цілому поховального обряду [18]. Цікавою знахідкою стала також культова яма скіфського часу зі встромленим мечем, відкрита в кургані біля с. Ізобільне (1980 р.), пов'язана, на думку Б. М. Мозолецького, з культом бога війни – скіфського Арея [9; 17].

У 1981 р. за угодою ІА АН УРСР з Німецьким науково-дослідним товариством (м. Бонн) для дослідження решток скіфського кургану Чортомлик, що залишилися після розкопок І. Є. Забеліна у 1862–1863 рр., було створено спільну радянсько-західнонімецьку Орджонікідзевську експедицію під керівництвом Б. М. Мозолевського, якого згодом змінив В. Ю. Мурзін. З німецької сторони діяла група археологів Геттінгенського університету у складі керівника – професора Р. Ролле та аспірантів Р. Герке, Г. Лауера і кресляра В. Херца. Наступного року поряд з продовженням вивчення Чортомлика експедиція також розпочала дослідження курганного могильника, розташованого у безпосередній близькості від нього. З 19 розкопаних курганів один був споруджений в ямний час, один – у зрубну добу, інші кургани – скіфські, датовані V–IV ст. до н. е. [10; 28]. У 1984 р. основні роботи велись на північно-західному та північно-східному останцях Чортомлика. Під північно-західним останцем було відкрито бічне поховання. В окрузі Чортомлика було розкопано кілька скіфських курганів та курган доби бронзи. В кургані групи «Блиzniця», розташованому на схід від Чортомлика, відкрито два здійснених у глибоких та обширних катакомбах поховання IV ст. до н. е. і дві кінські могили, в котрих знаходилися кістяки 4 коней. Знайдені численні деталі кінського убору нагадують аналогічні знахідки з Чортомлика [25].

У 1985-1986 рр. було розкопано 24 скіфських кургани біля с. Чакалове Нікопольського району. Найбільш цікавою виявилася Тетянина Могила IV ст. до н. е. з двома похованнями у великих за розміром і глибоких (до 8 м) катакомбах. Основне з них виявилася пограбованим; у вхідній ямі впускного знайдено більше 160 великих та кілька сотень дрібних бронзових блях, що походять від захисного обладунку головного коня. В камері були знайдені золоті пластини від жіночого головного убору та 500 золотих бляшок, що оздоблювали покривало та взуття небіжчиці [2; 26; 27]. У 1986 р. Орджонікідзевська експедиція за угодою з головним виконавцем робіт – Дніпропетровським державним університетом – здійснила також розкопки двох великих курганів скіфської знаті в зоні будівництва Куйбишевської зрошувальної системи біля с. Кам'янка Апостолівського району – Бабиної та Водяної Могили [22]. Ці пам'ятки входили до великого курганного могильника доби бронзи та скіфського часу – Кам'янського курганного поля. Дослідженнями Водяної Могили керувала А. В. Ніколова, Бабиної – С. В. Полін. На вершині Бабиної Могили відкрито половецьке святилище, про що свідчить знахідка компактного скупчення фрагментів кераміки цього періоду. Хоча курган був двічі пограбований, зі скіфських поховань походить велика кількість золотих та срібних прикрас і речей, що належать до кращих зразків грецької торевтики та проли-

вають світло на ідеологічні уявлення давнього населення Північного Причорномор'я. Серед них – золоті вінця жіночого головного убору, прикраси кінської вузди – налобники з зображенням відпочиваючого Геракла та крилатої богині Ніки, фалари та бляшки для оздоблення коня із зображенням змієногої богині Медузи, двоюбою Геракла із Цербером та немеїським левом та ін. [22]. «Материалы этих курганов (Водяна, Бабина, Соболева Могили. – А. С.) вносят много нового буквально по всем вопросам скифской археологии и истории. Материалы по структуре насыпей позволяют более реалистично подойти к пониманию вопроса о продолжительности строительства таких курганов, реконструкции внешнего вида курганов в целом. Особый интерес представляют выдающиеся находки... раскрывающие различные стороны скифской идеологии и быта» [9, с. 446].

Отже, в результаті діяльності Орджонікідзевської експедиції, яка відкрила новий етап у вітчизняному скіфознавстві, вдало названий С. В. Поліним «добою» Мозолевського [9], було доведено входження досліджуваного району до Скіфського Герроса та уточнено час будівництва курганів-гігантів скіфської знаті на тлі скіфської хронології. Розкопки останніх, де знайдені видатні витвори античної торевтики, дали цінний матеріал для вивчення соціальної структури скіфського суспільства, а проведення робіт на рівні сучасної методики польових досліджень дозволило уточнити багато питань стратиграфії курганних насипів та устрою підземних поховальних споруд.

Бібліографічні посилання

1. Болтрик Ю. Золотые ажурные аппликации у скифов (к интерпретации изображения пластины из Соболевой Могили) / Ю. Болтрик, Е. Фиалко // Тез. докл. III коллоквиума ювелирного семинара «Ювелирное искусство и материальная культура». – СПб., 1997. – С. 5–7.
2. Ключко Л. С. Головний убір з кургану Тетянина Могила / Л. С. Ключко, В. Ю. Мурзін, Р. Ролле // Археологія. – 1991. – № 3. – С. 58–62.
3. Ковалева И. Ф. Вклад Д. И. Яворницкого в исследование скифских памятников юга Украины / И. Ф. Ковалева, И. И. Яременко // Тез. докл. междунар. конф. «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвящ. 95-летию со дня рождения профессора Б. Н. Гракова. – Запорожье, 1994. – С. 82–85.
4. Мозолевский Б. Н. Раскопки в курганной группе Чертомлыка // АО 1979 г. – М., 1980. – С. 308.
5. Мозолевский Б. Н. Раскопки на Днепропетровщине / Б. Н. Мозолевский, Т. С. Михольская, В. А. Рябова // АО 1973 г. – М., 1974. – С. 311–315.
6. Мозолевский Б. Н. Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции в 1983 г. / Б. Н. Мозолевский, А. В. Николова, Е. П. Бунятян // Научный архив Института археологии НАНУ (далее – НА ИА НАНУ). – Ф. э. 1983/20.
7. Мозолевский Б. Н. Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции за 1988 г. / Б. Н. Мозолевский, А. В. Николова, С. В. Полин, В. П. Белозор // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1988/33.

8. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции в 1986 г. / Б. Н. Мозолевский, А. В. Николова, С. В. Полин, В. Н. Левченко // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1986/15.

9. *Мозолевський Б. Н.* Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы) / Б. Н. Мозолевский, С. В. Полин. – К., 2005.

10. *Мозолевський Б. Н.* Исследование Чертомлыка / Б. Н. Мозолевский, Р. А. Ролле // АО 1981 г. – М., 1982.

11. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции ИА АН УССР в 1974-1975 гг. / Б. Н. Мозолевский, В. А. Рябова, Н. П. Шевченко // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1975/8.

12. *Мозолевський Б. Н.* Скифский царский курган Толстая Могила / Б. Н. Мозолевский, Е. В. Черненко, Н. П. Зарайская // АО 1971 г. – М., 1972. – С. 338–341.

13. *Мозолевський Б. Н.* Отчет за 1981 г. о доисследовании Чертомлыка // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1981/6.

14. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1972/19.

15. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции ИА АН УССР за 1979 г. // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1979/9.

16. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о раскопках курганов у г. Орджоникидзе Днепропетровской обл. // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1970/35.

17. *Мозолевський Б. Н.* Раскопки курганов скифского времени у г. Орджоникидзе // АО 1980 г. – М., 1981. – С. 284.

18. *Мозолевський Б. Н.* Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972–1975 гг.) // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 70–154.

19. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о работе Орджоникидзевской хозяйственной экспедиции в 1990 г. / Б. Н. Мозолевский, А. В. Николова // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1990/96.

20. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции 1980 г. / Б. Н. Мозолевский, А. В. Николова // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1980/11.

21. *Мозолевський Б. Н.* Отчет о работе Чкаловского отряда Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1981 г. / Б. Н. Мозолевский, А. В. Николова // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1981/6а.

22. *Мозолевський Б. Н.* Отчет об охранных исследованиях курганов скифской знати Водяна и Бабина Могилы на землях колхоза им. Куйбышева Апостоловского района Днепропетровской области в 1986 г. / Б. Н. Мозолевский, С. В. Полин, А. В. Николова // Архив научно-исследовательской лаборатории археологии Поднепровья ДНУ. – б/н.

23. *Мозолевський Б. М.* Товста могила / Б. М. Мозолевський. – К., 1979.

24. *Мозолевський Б. М.* Скіфський степ / Б. М. Мозолевський. – К., 1983.

25. *Мурзин В. Ю.* О работе Чертомлыкской экспедиции / В. Ю. Мурзин // АО 1984 г. – М., 1986. – С. 277-278.

26. *Мурзин В. Ю.* Исследование кургана Чертомлык и окружающего курганного поля / В. Ю. Мурзин // АО 1985 г. – М., 1987. – С. 377-378.

27. *Мурзин В. Ю.* О работе Чертомлыкской экспедиции / В. Ю. Мурзин // АО 1986 г. – М., 1988. – С. 314.

28. *Мурзин В. Ю.* О работе Чертомлыкской экспедиции / В. Ю. Мурзин, Р. Ролле, С. С. Бессонова // АО 1983 г. – М., 1985. – С. 324.

29. Мурзин В. Ю. Отчет о работе Чертомлыкской экспедиции в 1983 г. / В. Ю. Мурзин, Р. Ролле, С. С. Бессонова, В. А. Рябова // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1983/40.

30. Мурзин Ю. В. Отчет о работе Чертомлыкской экспедиции в 1986 г. / Ю. В. Мурзин, Р. Ролле, М. М. Иевлев, О. В. Покляцкий, В. Херц // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1986/3.

31. Мурзин В. Ю. Отчет о работе Чертомлыкской экспедиции в 1985 г. / Ю. В. Мурзин, Р. Ролле, С. В. Полин, А. В. Николова, С. В. Махортых // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1985/24.

32. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской археологической экспедиции в 1997 г. Раскопки курганов у г. Орджоникидзе Днепропетровской области в зоне горных работ ОАО «Орджоникидзевский горно-обогатительный комбинат» на Северном и Чкаловских №№ 1 и 2 карьерах / С. В. Полин, А. В. Николова // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1997/40.

33. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской археологической экспедиции в 1998 г. Раскопки курганов у г. Орджоникидзе Днепропетровской области в зоне горных работ ОАО «Орджоникидзевский горно-обогатительный комбинат» на Чкаловских №№ 1 и 2 карьерах / С. В. Полин, А. В. Николова // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1998/46.

34. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции в 1994 г. Раскопки курганов у г. Орджоникидзе Днепропетровской области в зоне горных работ Орджоникидзевского горно-обогатительного комбината на Чкаловском 1–2 и Северном карьерах / С. В. Полин, А. В. Николова, Е. П. Бунятян // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1994/2.

35. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской археологической экспедиции в 2000 г. Раскопки курганов у г. Орджоникидзе Днепропетровской области в зоне горных работ ОАО «Орджоникидзевский горно-обогатительный комбинат» на Чкаловском карьере № 2 и с. Базавлук Никопольского района / С. В. Полин, Л. А. Черных, С. А. Куприй, М. Н. Дараган // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 2000/70.

36. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской археологической экспедиции Института археологии НАНУ в 2003 г. Раскопки курганов у сел Шевченко (Шахтер) и Старая Катериновка Никопольского района Днепропетровской области в зоне горных работ Северного и Шевченковского карьеров ОАО «Орджоникидзевский горно-обогатительный комбинат» / С. В. Полин, Л. А. Черных, С. А. Куприй, М. Н. Дараган // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 2003/135.

37. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской археологической экспедиции в 1995 г. / С. В. Полин, Е. П. Бунятян, А. В. Николова // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1995/2.

38. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской археологической экспедиции в 1999 г. Раскопки курганов у г. Орджоникидзе Днепропетровской области в зоне горных работ ОАО «Орджоникидзевский горно-обогатительный комбинат» на Чкаловском № 2 и Покровском карьерах / С. В. Полин, Л. А. Черных, С. А. Куприй // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 1999/46.

39. Полин С. В. Отчет о работе Орджоникидзевской археологической экспедиции ИА НАНУ / С. В. Полин, Л. А. Черных, С. А. Куприй // НА ИА НАНУ. – Ф. э. 2001/62.

Надійшла до редколегії 05.11.2010